

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВІДНОВЛЕННЯ КРАЇН СВІТУ ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

©2022 ЧЕРЕП А. В., ЛЕЩЕНКО А. А.

УДК 330.311(100):327.5
JEL Classification: L51; N44; N45

Череп А. В., Лещенко А. А.

Сутнісні характеристики відновлення країн світу після збройних конфліктів

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду країн у період післявоєнного відновлення, визначення основних чинників, що впливали на розвиток економіки, та формування на основі отриманих даних плану реконструкції та розвитку держави. Україна протягом 2014–2021 рр. потерпала від агресії на сході країни з боку банд-формувань, фінансованих Російською Федерацією, все це справляло значний вплив на всі сектори економіки країни, проте на початку 2022 р. Росія вдалась до повномасштабного вторгнення, що призвело до колосальних людських жертв, зруйнування соціальної інфраструктури, виробничого комплексу й економіки в цілому. Тепер від збройної агресії потерпають не окремі регіони, а територія всієї держави, значна частина країни окупована, по більшості регіонів завдаються удари з різних видів озброєння. Хоча бойові дії ще не закінчені, а масштабність наслідків і збитків вже важко підрахувати, проте після закінчення війни настане період відновлення, тому було б доцільним завчасно проаналізувати історичні події минулого та вивчити досвід країн світу зруйнованих під час воєнних дій. У статті було розглянуто практику відбудови й економічного розвитку країни у післявоєнний період. Визначено головні фактори забезпечення економічного зростання таких країн, як Західна Німеччина, Японія, Італія, Південна Корея та Ізраїль. Проаналізовано засоби, реалізувавши які, вдасться розробити план дій реконструкції економіки та реалізувати потенціал розвитку України. Розглянуто проєкт Держбюджету України на 2023 рік та плани по залученню коштів для фінансування економіки країни з боку міжнародних організацій та урядів іноземних держав. Наведено приклади післявоєнного відновлення України, котрі запроваджені урядом та вже реалізуються, задля стабілізації економіки держави зараз і відновлення зруйнованої країни у подальшому.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, російсько-українська війна, розвиток економіки, соціальна політика, міжнародні економічні відносини.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-4-25-34>

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 22.

Череп Алла Василівна – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: cherep.av.znu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5253-7481>

Scopus Author ID: 56658658700

Лещенко Анатолій Анатолійович – аспірант, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: anatoliycrome@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8718-3836>

UDC 330.311(100):327.5
JEL Classification: L51; N44; N45

Cherep A. V., Leshchenko A. A. The Essential Characteristics of the Recovery after Armed Conflicts in the Countries of the World

The purpose of the article is to analyze the international experience of countries in the period of post-war recovery, to determine the main factors that influenced the development of the economy, and to form a plan for the reconstruction and development of our country on the basis of the data obtained. Ukraine during 2014–2021 suffered from aggression in the east of the country implemented by gangs funded by the Russian Federation, all this had a significant impact on all sectors of the country's economy, but in early 2022 Russia resorted to a full-scale intervention, which led to enormous human casualties, destruction of social infrastructure, the industrial complex and the economy as a whole. Now it is not individual regions that suffer from armed aggression, but the territory of the entire country, a significant part of which is occupied, while strikes from various types of weapons occur in most regions on daily basis. Although the fighting is not over yet, and the scale of the consequences and losses is already difficult to calculate, but after the end of the war there will come a period of recovery, so it would be advisable to analyze in advance the historical events of the past and study the experience of the countries of the world, which suffered destruction during wartime and hostilities. The article considers the practice of reconstruction and economic development of the country in the post-war period. The main factors for ensuring economic growth of countries such as West Germany, Japan, Italy, South Korea and Israel have been identified. The authors analyzed the means, having implemented which, it will be possible to develop an action plan for the reconstruction of the economy and realize the potential of Ukraine's development. The draft State Budget of Ukraine for 2023 and plans to raise funds to finance the country's economy by international organizations and foreign governments are considered. Examples of post-war recovery of Ukraine, which have been introduced by the government and are already being implemented, are presented in order to stabilize the country's economy now and restore the destroyed country in the future.

Keywords: post-war recovery, Russian-Ukrainian war, economy development, social policy, international economic relations.

Fig.: 3. Tabl.: 1. Bibl.: 22.

Cherep Alla V. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Dean of the Faculty of Economics, Zaporizhzhia National University (66 Zhukovskoho Str., 69600, Ukraine)

E-mail: cherep.av.znu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5253-7481>

Scopus Author ID: 56658658700

Leshchenko Anatolii A. – Postgraduate Student, Zaporizhzhia National University (66 Zhukovskoho Str., 69600, Ukraine)

E-mail: anatoiliycome@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8718-3836>

Вступ. Історія становлення української державності сповнена трагічних подій, під дією яких важко досягти сталого розвитку економіки та держави. Сучасні експерти притримувались думки, що причинами економічного спаду країни є анексія Криму та антитерористична операція, що почалась у 2014 році. Ці події суттєво впливали на економічний розвиток України, але основні проблеми були зумовлені неправильними реформами та корупцією, що передувала цим подіям. Однак останніми роками за рахунок підтримки міжнародного співтовариства та кредитів МВФ економіку вдалося стабілізувати і навіть було досягнуто зростання ВВП.

Але всі зусилля були зведені нанівець, коли Росія вдалась до повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. Країна занурюється в глибоку кризу, яка зачепить гуманітарну, соціальну, економічну та політичну сфери. Тому актуальними залишаються питання післявоєнного відновлення та розвитку України, саме тому доцільним буде розглянути досвід економічного зростання після Другої світової війни, що тривав з 1945 року і до кінця 1970-х років, Корейської війни 1950–1953 рр. та приклад Ізраїлю як країни, що відновила своє існування в 1948 році і живе в умовах постійних військових загроз.

Цей досвід буде доречним для України, яка потребуватиме значних ресурсів для ліквідації наслідків війни та швидкого відновлення знищеної воєнними діями економіки країни. Окрім того, економічний сектор потребує значного реформування, щоб відповідати сучасним світовим умовам. На основі розглянутих прикладів можливо розробити унікальний варіант відновлення економіки, придатний безпосередньо для України.

Аналіз публікацій. Українські науковці протягом восьми років досліджують наслідки російської агресії для економіки України. Проте з моменту широкомасштабного вторгнення ця проблема набула неабиякого значення, адже країна зазнала колосальних втрат. Так, лише за три місяці війни загальна сума збитків оцінюється в 349 млрд дол., наслідки впливатимуть на країну не одне десятиріччя, адже зруйновано не лише виробництво, інфраструктура і пам'ятки культури, а й розвиток людського потенціалу [1].

Приблизно п'ята частини населення України стали вимушеними переселенцями, це має значний тиск на соціальне забезпечення, зріс рівень безробіття в країні, а через зростання інфляції знизився рівень реальної зарплатні. За прогнозами МВФ, рівень ВВП скоротиться на 35 % щорічно [2].

Саме тому доцільним є аналіз історичного досвіду держав, які пережили післявоєнне відновлення та успішно

відродили економіку країни, досягнувши процвітання народу, високих соціальних стандартів життя та створивши конкурентну економіку.

Метою статті є проаналізувати приклади відновлення країн та розвитку економіки після воєн, шляхи фінансування для створення концепції відбудови економіки, інфраструктури, промисловості України. Розглянути ідеї уряду, що впроваджуються ще на етапі активних бойових дій, та плани на майбутнє відродження та становлення України.

Результати. Розглядаючи російсько-українську війну, можна дійти висновку, що вона не є чимось незвичайним у міжнародній практиці. Так, у ХХ сторіччі, окрім двох світових, сталося понад 350 локальних війн і воєнних конфліктів. Починаючи з 1946 року по 2001 рік у світі відбулося близько 220 війн, збройних конфліктів, у результаті яких загинуло понад 20 млн осіб, а 67 млн осіб стало біженцями [3].

До Другої Світової в міжнародній практиці широко використовувалось поняття «війна», проте в Женевських конвенціях 1949 р. почали з визначенням «війна» використовувати «міжнародний збройний конфлікт» та «неміжнародний збройний конфлікт». Це призвело до того, що вже з 1950-х років термін «збройний конфлікт» вживається набагато частіше за термін «війна». Різниця між «війною» і «збройним конфліктом» умовна, проте відмінність має значення для міжнародного права [4].

Задля зрозумілості відмінностей в цих поняттях нижче наведено основні визначення війни, котру умовно поділяють на світову, регіональну та локальну, а також їх відмінність від збройного конфлікту. Так, деякі вчені дають такі визначення поняттям «світова війна», «регіональна війна», «локальна війна» та «збройний конфлікт»:

- світовою війною можна назвати війну великих коаліцій, блоків, союзів держав і яка розповсюджується на всю чи більшу частину світу. Війна проводиться з рішучими цілями, відрізняється значним розмахом і жорстокістю воєнних дій, завжди супроводжуються масштабними руйнуваннями, чисельними втратами військових та мирного населення;
- регіональну війну визначають як таку, що ведеться за участю двох чи більше держав у межах одного регіону та вражає інтереси країн, котрі розташовуються в даному регіоні. Вона може бути результатом ескалації локальної війни або збройного конфлікту та перерости в світову війну;

- локальна війна – це війна в котрій беруть участь дві або кілька країн та ведеться в окремому районі і має обмежені цілі;
- збройний конфлікт – це вирішення протиріч з використанням зброї, котрий не завжди переходить у війну.

Тобто з юридичної точки зору особливої різниці в цих поняттях немає, це завжди збройна агресія, проте збройний конфлікт може бути як між країнами, так і всередині однієї країни [5, с. 137–140].

З економічної точки зору відмінність є в масштабах руйнувань і завданні збитків. Війна приводить зміни суспільного життя, тому що державні інститути починають виконувати специфічні функції, воєнні дії руйнують усі сфери економіки, призводить до жертв серед населення. Як наслідок – суспільство та економіка мають забезпечувати перемогу над ворогом. Тому збройний конфлікт між країнами і групами всередині країни (повстанці, збройні угруповання тощо) вважається громадянською війною, а не війною відповідно до міжнародного права [4].

Проте будь-які війни та конфлікти закінчуються і доцільним є розроблення плану відновлення економіки та країни. Найкращим варіантом буде розглянути найвідоміші та найефективніші приклади розвитку країн, що пережили війну, серед них відродження Західної Європи, Японії, Південної Кореї та Ізраїлю.

Першим прикладом є відновлення Західної Європи після Другої світової війни за «Програмою відновлення Європи» (більш відомий як «план Маршалла»). Більшість країн Європи були зруйновані війною, постраждали інфраструктура та промисловість. Сільськогосподарський сектор становив 83 % рівня 1938 року, промислове виробництво – 88 %, а експорт складав лише 59 % [6].

Саме тому після закінчення війни почали розробляти інструменти з відродження економіки країн, що постраждали. Одним із них стала фінансова допомога від США, реалізація якої почалась у 1948 році.

Протягом наступних чотирьох років Конгрес виділив 13,3 млрд дол. на відновлення Європи, допомога розподілялася серед 16 країн Європи (рис. 1). Ця допомога надала вкрай необхідний капітал і матеріали, які дозволили європейцям відновити економіку континенту.

Для Сполучених Штатів план Маршалла забезпечив ринки для американських товарів, створив надійних торговельних партнерів і підтримав розвиток стабільних демократичних урядів у Західній Європі [7].

Як видно з рис. 1, найбільша частка, майже 44,4 %, припадала на Велику Британію та Францію, тобто 3,190 млрд дол. та 2,714 млрд дол. відповідно від загальної суми допомоги, Італія отримала 11,35 %, або 1,509 млрд дол., Німеччина – 10,5 %, що склало 1,391 млрд дол., та Нідерланди – 1,083 млрд дол., тобто 8,14 %.

Близько 8 % допомоги розділили між собою Данія, Норвегія, Туреччина, Ірландія, Швеція, Португалія та Іспанія, три останні отримали менше 1 % кожна.

Трансфери становили близько 2 % від ВВП США і приблизно таку ж частку сукупного ВВП країн-одержувачів. Реципієнти, які, здавалося, були на межі економічного колапсу, почали значне відновлення.

Промислове виробництво в європейських країнах-реципієнтах підскочило з лише 88 % довоєнного рівня у 1947 році до 135 % у 1951 році, що становило приріст у 55 % лише за чотири роки. Що не менш важливо, відновлення зростання було стійким. Європа вступила в «золотий вік» економічного зростання, який охопив наступні десятиліття [9].

Частка отриманих коштів, %

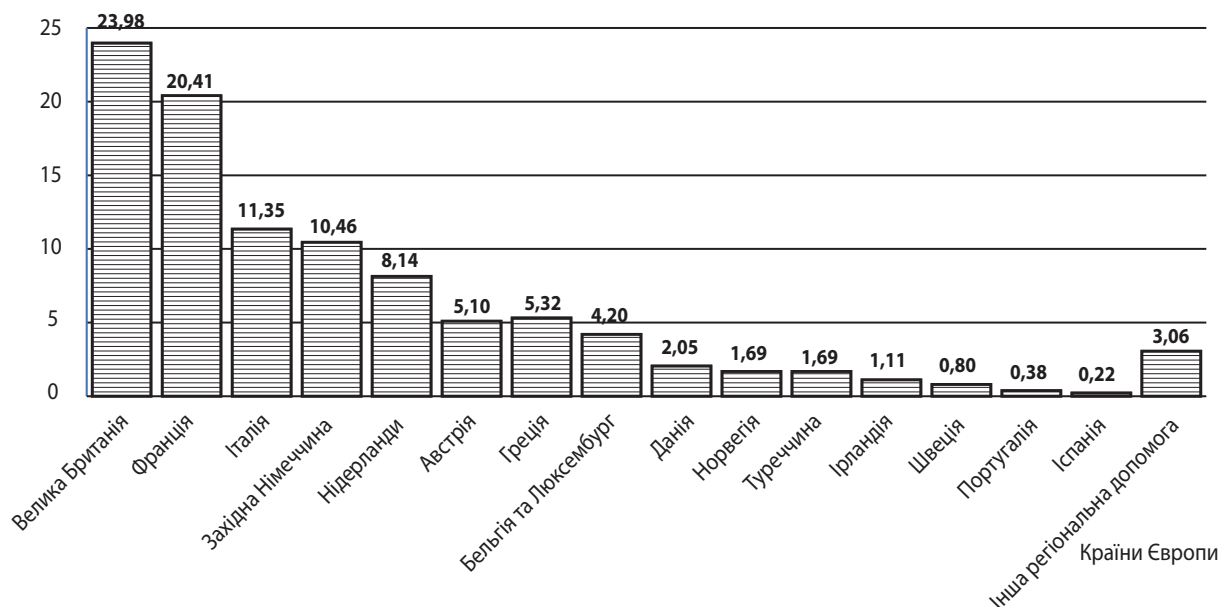

Рис. 1. Розподіл фінансової допомоги за планом Маршалла за країнами Європи

Джерело: сформовано на основі [8]

Механізм діяв таким чином: США постачали державам товари та послуги відповідно до плану допомоги, далі вони продавались бізнесу та приватним особам, які купували товари в національній валюті, після чого уряд використовував ці кошти для потреб країни.

Тобто найбільше коштів витрачалось на товари зі Сполучених Штатів: витрати на імпорт сировини та напівфабрикатів склали 3,4 млрд дол., на продукти харчування, корми та добрива витратили 3,2 млрд дол., на придбання транспортних засобів та обладнання – 1,9 млрд дол. та 1,6 млрд дол. – на паливо.

Отримані в результаті накопичення гроші використовувались для реконструювання, як робили Франція та Західна Німеччина, або для погашення військових боргів, як приклад – Велика Британія. Контролювались кошти спеціальними фондами під спільним управлінням країн-реципієнтів і США.

Окрім економічних цілей, Програма відновлення Європи мала і політичні цілі. Чи не найголовнішою умовою стала повна відсутність комуністичних партій в управлінні країною. Не менш важливою політичною метою була інтеграція економік та співпраця між країнами Європи, завдяки чому в результаті виник Європейський Союз [3].

Найефективнішими прикладами відновлення економіки стали Західна Німеччина та Італія, хоч вони і не мали найбільшої економічної підтримки, це не завадило їм зробити ривок і досягти економічного зростання.

Програш Німеччини та Італії в Другій світовій війні мав такий самий економічний результат, як і в більшості країн Європи, обидві країни лежали в руїнах.

Відродження економіки Німеччини почалось з проведення реформ, особливо в економічній сфері. Відновлення промисловості почалось з переорієнтації військових підприємств на легку, харчову, текстильну промисловість, виробництво побутової техніки та автомобілів. Водночас США почали постачати товари на суму 3,8 млрд дол., з яких 1,5 млрд дол. – у рамках «плану Маршалла». У фінансовій сфері такої свободи не панувало, валютні обмеження знімались поступово, завдяки держоблігаціям відбувалась підтримка підприємств. За період 1950–1957 рр. обсяг інвестицій у Німеччині збільшився на 81 %. Було також використано метод прискореної амортизації виробничих приміщень. У перші два роки можна було списати 50 % їхньої вартості.

Для стимулювання експорту уряд давав податкові пільги та фінансування під великі контракти. Впроваджено прогресивну шкалу оподаткування. Було запроваджено окрему програму стимулів для будівництва житлової та комерційної нерухомості, яка включала як податкові стимули, так і можливості спільного фінансування з державою.

Тогочасний прем'єр-міністр Л. Ерхард поєднав в новій економічній моделі ринкову свободу та державне регулювання задля досягнення добробуту громадян усіх верств населення. Досягалося це вільною ринковою конкуренцією та приватним підприємництвом, а також активною участю держави в забезпеченні передумов і умов конкуренції. Все це мало поєднатися із соціальною рівновагою.

Відбудова Німеччини відбувалась за принципами соціальної ринкової економіки:

1. Ринкова економіка, свобода бізнесу, стимулювання інвестування, вільна конкуренція, приватизація та захист прав власності.
2. Розвиток середнього класу, підтримка дрібного та середнього бізнесу.
3. Регулювання державою пріоритетів розвитку економіки.
4. Справедлива соціальна політика, допомога надається тим хто її потребує.
5. Довіра суспільства до влади.

Оскільки Сполучені Штати надавали допомогу лише за умови відсутності військового виробництва, Німеччина потребувала перебудови промисловості, тому головним напрямком було вибрано розвиток науково-технічного прогресу та переорієнтація на зовнішні ринки.

Саме на основі нових технологій будувались виробничі потужності в нафтохімічній, машинобудівній, приладобудівній, електроенергетичній, оптичній галузях економіки. У 1950 році відбулось стрімке зростання автомобільної галузі, почався випуск доступних авто «жук», які були мрією кожного німця, а також експортувались на зовнішні ринки. Державою стимулювались легка, харчова та текстильна галузі, які до війни були менш розвинені.

Задля стимулювання залучення інвестування було знижено податки на доходи громадян, за цінними паперами та корпоративні податки (з 65 % до 50 %). Активно фінансувалась будівельна сфера, програма будівництва житла забезпечила домівку не лише німців, а й велику кількість біженців з різних країн Європи, що мало значний поштовх для розвитку інших галузей економіки [10].

Все це дозволило перевершити темпи зростання економіки таких країн, як США, Велика Британія та Франція. Так, за період з 1970 року Німеччина показала значний стрибок ВВП (рис. 2).

Як видно з рис. 2, розмір ВВП починаючи з 1970 року показав стрімке зростання на 340 % у 1980 році, у 1990 році порівняно до попереднього десятиріччя приріст був на 86 %, а в 2010 році порівняно до 2000 року склав 74 %. Спочатку зростання було більш стрімкішим, це пов'язано з низьким рівнем економіки, проте з кожним наступним десятиріччям приріст зменшився, адже рівень економіки досяг сталого розвитку. Якщо порівнювати сьогоднішню економіку Німеччини та 1970 року, то рівень зростання економіки складає 1682 %.

Що стосується Італії, то країна була так само зруйнована. Від початку 1946 року Сполучені Штати почали фінансування Італії відповідно до плану Маршалла. Допомога в більшості випадків полягала в наданні товарів та обладнання. Однак характерною особливістю було те, що в 1951 р. італійський уряд розробив і почав реалізовувати «систему пріоритету», тобто більшість коштів отримували монополісти. Результатом був швидкий розвиток цих компаній та захоплення зовнішніх ринків, яке призвело до зростання промислового виробництва. Так, половину з виділених коштів, близько 154 млн дол., отримали лише 6 компаній-монополістів: «Fiat», «Edison», «Montecatini», «Falck», «CVS», «Sade». Водночас дрібний і середній бізнес не мав доступу навіть до внутрішнього фінансового ринку [12].

Також однією з головних реформ була аграрна в 1950–1955 роках. Суть реформи полягала в купівлі дер-

ВВП, млрд дол. США

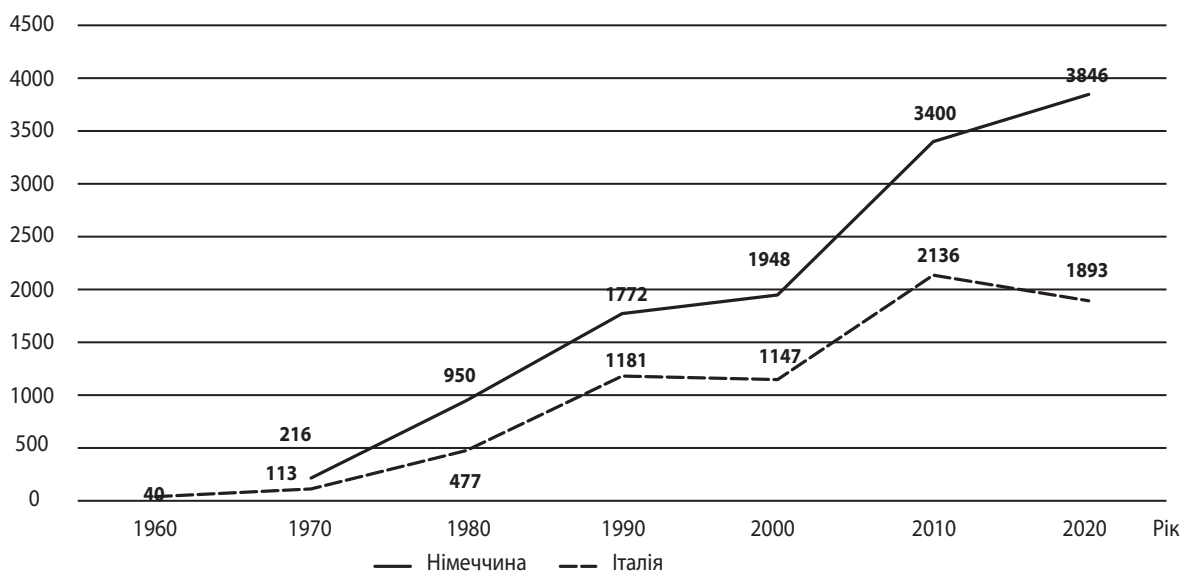

Рис. 2. ВВП Німеччини та Італії у 1960–2020 рр.

Джерело: сформовано на основі [11]

жавою землі площею понад в 100 га з наступним продажем населенню. Всього було продано 1,5 млн гектарів землі, за допомогою чого вдалось збільшити ефективність сільськогосподарського виробництва та створити попит на виробництво аграрної техніки. Визначну роль у розвитку економіки зіграла Корейська війна, адже Сполучені Штати купували обладнання для військової техніки в Італії.

В результаті Італія повністю відновилася після війни до початку 1950-х років. В період 1953–1962 роки обсяги промислового виробництва зросли в 3 рази. Але серед мінусів була значна монополізація економіки, що призвела низького рівня заробітної плати. Надмірна монополізація призвела до того, що з кінця 1960-х років був значний рівень корупції та диспропорції у розвитку окремих регіонів Італії [3].

Якщо дивитись рівень зростання ВВП (рис. 2), то в 1960 році він складав 40 млрд дол., через десять років рівень зріс у 180 %, в 1980 році цей показник складав 320 %. Після зростання в 1990 році на 147 % наступні десятиріччя були для Італії не такими успішними в плані зростання показників, проте мало стабільний рівень, і порівняно з сьогоднішнім та 60-ми роками загальний приріст став 4586 %.

Наступними, не менш цікавими, прикладами є післявоєнне відновлення Японії, Південної Кореї та Ізраїлю. Ці три країни мають різний шлях до успіху, різні військові конфлікти та різні національні особливості. Кожен приклад потрібно розглядати окремо, проте для початку розглянемо табл. 1.

Кожна із цих країн мала характерну ознаку, вони отримували допомогу від Сполучених Штатів.

Допомога надавалась в різний період та мала системний характер, загальна допомога за 1946–2009 рр. для Японії складала 3,960 млрд дол., Південна Корея за цей самий період отримала 15,040 млрд дол., це було спричинено національними особливостями та війною між Південною та

Північною Кореєю. Проте найбільшу допомогу отримав Ізраїль, особливим є те, що країна почала фінансуватись пізніше від інших, а збройні конфлікти відбуваються і донині. За період від 1949 року по 2009 рік надано 104,258 млрд дол., 99,4 % з яких отримані після 1962 року.

Розглянемо Японію в період після Другої світової та Південну Корею, котра утворилась в результаті виходу Кореї з-під контролю Японії та розподілу цієї території між СРСР та США. Японія після війни зазнала поразки не тільки у війні, також вона була повністю зруйнована. Промисловий комплекс був зруйнований майже на 70 %, економіка залежала від захоплених територій, які були звільнені від окупації.

Відновлення країни почалось під протекторатом Сполучених Штатів, вже починаючи з 1945 року почали лібералізувати економіку. Японія стала для США своєрідною сферою впливу в Азії, тому почалась розбудова країни за виключення військового комплексу. Так, з 1946 року по 1962 рік (див. табл. 1), з боку США було виділено 3,4 млрд дол. Шлях Японії можна умовно поділити на дві складові: лібералізація та демілітаризація країни та при США до 1951 року та японська модель.

Японія вибрала стратегію не відновлення зруйнованої промисловості, а будівництво з нуля. Населення теж сприяло стабільності, заощаджені кошти вони несли в банки або купували акції місцевих підприємств.

Однією з особливостей японської моделі було визначення пріоритетних галузей. В 1950-х роках це були металургія, енергетика та суднобудування, а у 1960-х роках вибір пав на електроніку та автомобілебудування. Після виходу США з управління країною її фінансування не завершилось, так, у період 1963–2009 рр. США надали фінансову допомогу у розмірі 571,5 млн дол.

Головною складовою успішного відновлення економіки країни була ставка на високотехнологічне вироб-

Таблиця 1

Розмір фінансової допомоги Сполучених Штатів у 1948–2009 рр.

Фінансова допомога США, млн дол.						
Країна	Призначення допомоги	Період, роки				Всього
		1946–1948	1949–1952	1953–1961	1962–2009	
Японія	Всього:	979,7	1220,7	1188,2	571,5	3960,1
	▪ економічна	979,7	1220,7	189,5	330,6	2720,5
	▪ військова	-	-	998,7	240,9	1239,6
Південна Корея	Всього:	181,2	498,1	4364,1	9997,4	15040,8
	▪ економічна	181,2	485,6	2579	2883,3	6129,1
	▪ військова	-	12,5	1785,1	7114,1	8911,7
Ізраїль	Всього:	-	86,5	508	103664,4	104258,9
	▪ економічна	-	86,5	507,1	33506,4	34100
	▪ військова	-	-	0,9	70158	70158,9

Джерело: сформовано на основі [13]

ництво та водночас національні особливості японців, хоч держава сильно не обмежувала громадян і планування мало рекомендаційний характер, його дотримувались усі без виключення, а зловживання були мінімальними.

Розуміючи обмеженість своїх природних ресурсів, Японія почала інвестувати в освіту та активно скуповувати патенти зі всього світу. Лише за десять років від 1950 року японські підприємства придбали більше 30 тисяч патентів на суму близько 1 млрд дол. Виробництво було зосереджено на товарах, які можливо експортувати на великі ринки збуту, завдяки чому було швидко захоплено ринок споживчої електроніки [3].

Результатом такої політики стало стрімке зростання ВВП, для більшого розуміння на рис. 3 зображено порівняльний графік ВВП та Південної Кореї.

Відповідно до графіку видно, якщо в 1960 році валовий внутрішній продукт складав 44 млрд дол., то лише через 10 років склав 213 млрд дол., тобто зростання на 484 %, а в 1980 році він склав 1,105 трлн дол., тобто зростання в 25 разів за 20 років. Надалі економіка тільки продовжувала зростати і станом на 2020 рік ВВП становив 5 трлн дол., що є третім результатом у світі.

Разом з економічним розвитком Японії слід розглядати шлях Південної Кореї. Після поділу Кореї на дві час-

ВВП, млрд дол. США

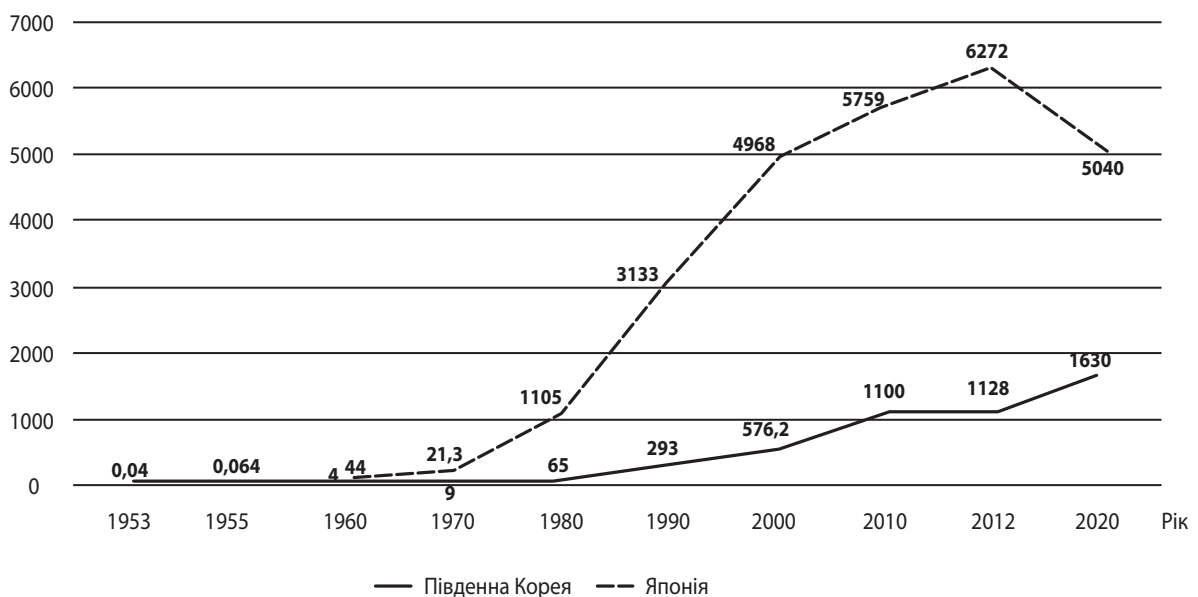

Рис. 3. ВВП Японії та Південної Кореї у 1950–2020 рр.

Джерело: сформовано на основі [11]

тини Північна (Корейська народно-демократична республіка) відійшла під протекцію СРСР, а Південна (Республіка Корея) – США. КНДР успадкувала більшу частину промисловості, гірничодобувної промисловості та понад 80 % виробництва електроенергії, водночас Південна Корея була переважно аграрною. Обидві країни наполягали на тому, щоб об'єднати дві частини, в результаті чого в 1950 році Північна Корея вторглась в Південну. Війна тривала три роки, за цей період було зруйновано 80 % промислової та транспортної інфраструктури [14].

Корейська війна була одним із найруйнівніших конфліктів сучасної епохи, внаслідок якої загинуло близько 3 мільйонів людей.

Південна Корея була зовсім неготова протистояти більш розвиненому супернику, тому США надали допомогу спочатку в воєнному плані, а згодом в 1953 році уклали Договір про взаємну оборону.

Під супроводом Сполучених Штатів почалась відбудова економіки, проте все відбувалось не так швидко, як розраховували, внутрішні проблеми та корупція розтягли період відновлення на десятки років [15].

Першими кроками стало відновлення шкіл, доріг та зв'язку. Згідно з табл. 1 у період з 1948 року по 1961 рік з боку США було надано 5,043 млрд дол., з яких 3,246 млрд дол. складала еко років до фінансової підтримки долучилась Японія, яка виплачувала репарації за окупацію і почала інвестування в економічну сферу.

Економічний розвиток Республіки Кореї відбувся завдяки грошовим вливанням та продуманими діями військового керівництва. Спочатку економіка контролювалась урядом, експорт регулювався та були встановлені квоти, уряд підтримував пріоритетні галузі економіки. Однак найважливішим можна назвати особливу увагу до освіти, котра стала головною інвестицією держави, інтенсивна відбудова системи освіти забезпечила країну кваліфікованими фахівцями. У 70-х роках почалося створення спеціального консультативного центру з питань залучення іноземних технологій і вже в 90-х роках створено систему підтримки технологічного виробництва, почався розвиток наукових центрів, технопарків, інкубаторів, підтримка стартапів, завдяки чому сьогодні Південна Корея є однією з найрозвиненіших технологічних країн, на рис. 3 зображено зростання рівня ВВП від 1953 року по 2020 рік.

Згідно з рис. 3 ВВП Південної Кореї в 1953 році склав 40 млн дол., вже в 1960 році значне зростання відбулось в 1980-х роках, склавши 65 млрд дол., тобто зростання в 1625 разів. Проте фінансування США не закінчилось після 1962 року і до 2009 року обсяги досягли 9,9 млрд дол. (див. табл. 1), а ВВП в 2010 році склав 1,1 трлн дол, а в 2020 році – 1,63 трлн дол, тобто зростання в 40750 разів.

Останнім прикладом розглянемо Ізраїль. Держава Ізраїль була створена в 1948 році, територія країни була зруйнована «війною за незалежність», хоча фактично бойові дії тривають і досі. Економіка країни була обтяжена великим напливом мігрантів, більше 800 тис. євреїв репатріювалися з арабських країн до Ізраїлю. Сільське господарство могло забезпечити приблизно 50 % потреб у харчових продуктах, а надходження від експорту компенсували близько 30 % витрат на імпорт, а видатки на армію досягали 40 % загальних витрат.

Шлях країни був досить непростим, війна з арабськими країнами мала значні наслідки, Ізраїль не мав коштів для забезпечення власної держави, тому він потребував допомоги у вигляді грошових надходжень. Цю проблему вирішили Сполучені Штати, які надали кредити та гранти, а також державні облігації, які розміщувались в інших країнах. Також значними грошовими вливаннями стали репарації від Західної Німеччини, які склали близько 55 % додаткових доходів бюджету у 1952–1965 роках.

Аналізуючи табл. 1, видно, що США почали надавати кошти Ізраїлю від 1949 року, і за три роки було надано 86,5 млн дол., ці кошти витрачались виключно на економічні потреби. В період з 1953 по 1961 роки надходження досягли вже 508 млн дол., але значне збільшення вливань в економіку відбулись починаючи з 1962 року і станом на 2009 рік досягли 103,7 млрд дол.

З боку Ізраїлю в 1952 році почалось впровадження Нової економічної політики. Її ідея була в максимальній лібералізації економіки, скасовано розподільчу систему та державне регулювання цін.

Почався запуск великих інфраструктурних проектів, як приклад – збудовано Національний ізраїльський водопровід, енергетичні заводи та порти. Значна частина інвестицій йшла в сільськогосподарський сектор та легку промисловість. З огляду на навколишню ситуацію та постійні військові сутички, однією з головних сфер став військово-промисловий комплекс, який став головним роботодавцем, а держава – лідером воєнної промисловості, експорт зброї став визначним наповнювачем бюджету.

Крім того, Ізраїль не менше уваги приділяв інноваціям. Так, у 1964 році було засновано Yissum – центр трансферу технологій Єврейського університету в Єрусалимі. За час існування компанії було зареєстровано 10,7 тис. патентів на 3 тис. винаходів, ліцензовано понад 1 тис. технологій та створено 170 стартап-компаній. Все це дало змогу залучити понад 2 млрд дол. Ізраїль став відомим своєю допомогою населенню, на відкриття бізнесу, на різні інноваційні підходи та різні винаходи держава виділяє кредити, гранти та державне фінансування [16].

Як результат, за 10 років, від 1954 року ВВП Ізраїлю продемонстрував зростання близько 10 % щорік, а споживання на душу населення зросло на 221 %, країна практично досягла нульового безробіття. А головне – за цей період Ізраїль залучив інвестиції та зміг закласти основи своєї промисловості.

Всі перелічені вище дії не мають на меті бездумне наслідування, кожна країна має власні риси, під які підстроювались програми відновлення, тому для ефективного розвитку необхідно проаналізувати досвід та розробити власний план відбудови, який буде адаптований до сучасних реалій та національних особливостей України.

Уряд України за підтримки міжнародного співтовариства вже розпочав розробку власного «плану Маршалла». Так, Президент України в співпраці з Кабміном, Верховною Радою та Міністерством цифрової трансформації створили План Відновлення України, де кожен громадянин може запропонувати власну ідею розвитку і відбудови країни. У цьому Плані визначено такі основні принципи: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в Євросоюз; відбудова кращого,

ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій [17].

Планується залучити в рамках цієї програми 340 млн євро для фінансування регіонів, постраждалих внаслідок воєнних дій (підконтрольні Україні), а також найбільш навантажених від внутрішньо переміщених осіб [18].

Також за підтримки прем'єра-міністра створено урядову програму «єРобота», завдяки якій українці можуть отримати безповоротні гранти до 250 тис. грн на відкриття власної справи, з визначеним бюджетом 5 млрд грн на рік. Водночас підприємці зможуть скористатись дешевими кредитами за програмою «5-7-9» розміром до 2,5 млн грн, які можуть спрямовуватись на будівництво чи реконструкцію приміщень, купівлю додаткового обладнання тощо [19].

Виникає питання, де брати кошти країні, яка потерпає від війни? Як і в розглянутих прикладах, суттєва частка видатків припадати на міжнародні організації, уряди іноземних держав.

Так, станом на 1 жовтня 2022 року міжнародні уряди виділили Україні 19,4 млрд дол. фінансової допомоги, де 10,6 млрд дол. – це гранти, котрі непотрібно буде повертати, з них 8,5 млрд дол. допомоги надали Сполучені Штати, Німеччина – 970 млн дол., ЄС – 615 млн дол., Італія – 330 млн дол., Велика Британія – 124 млн дол. Також серед країн, що надали допомогу на безповоротній основі, є Данія, Норвегія, Австрія, Латвія, Литва та Албанія [20]. Якщо казати про кредити від іноземних урядів, то за той самий період надано 8,8 млрд дол. [21].

Кабінетом Міністрів був внесений проект Державного бюджету, згідно з яким в 2023 році планується отримати доходу в розмірі 1,279 трлн грн, витрати становитимуть 2,514 трлн грн, і закладеним дефіцитом – 1,279 трлн грн, граничний розмір державного боргу становитиме 6,406 трлн грн. Що стосується значної різниці в доходах і витратах, то планується збільшити зовнішні запозичення до 1,6 трлн грн (за закладеним в держбюджеті середньорічним курсом – це близько 38 млрд дол.) від США, ЄС та МВФ [22].

Вже зараз, за прогнозами МВФ, війна спричиняє логістичні проблеми, які ще більше навантажують економіку країни, в тому числі роботу портів, транспортних мереж та енергетичної інфраструктури. Через воєнні дії Україна стикнулася зі збільшенням дефіциту бюджету, податкові надходження не покривали план, тому в проекті бюджету на 2023 рік передбачувани доходи від оподаткування знизились на 6 % від попереднього періоду, а отже, видатки продовжують зростати, в планах – збільшення видатків від 582 млрд грн до 845 млрд грн, тобто на 45 % [2; 22].

Висновок. На основі проаналізованих публікацій можна зробити висновок, що не існує єдиновірного шляху до відновлення, адже відповідно до «плану Маршалла» різні європейські країни мали свої особливості розвитку, зумовлені національними характеристиками, ступенем руйнувань і розподілом коштів. Кожна країна виробила пріоритетні цілі для фінансування, основна ідея Німеччини полягала в досягненні соціального достатку нації і розбудові виробничого комплексу за новітніми технологічними стандартами, побудові економіки, відмінної від довоєнних стандартів, розвитку малого та середнього підприємництва. Італійський уряд, навпаки, основні кошти спрямовував для виробничих гігантів, котрі швидко стали

монополістами в різних галузях економіки, що призвело до значного зростання ВВП і розвитку виробничого комплексу, але до низького рівня заробітної плати і складнощів малого і середнього бізнесу.

Досвід азійських країн, таких як Японія та Південна Корея, говорить про важливість інтелектуального розвитку. Адже основна увага приділялась відновленню освітніх закладів, навчанню професійних кадрів, пріоритетності технологічного комплексу, виробництву електроніки та автомобілебудування. Вкладені кошти в наукову інфраструктуру та освіту дали результати у вигляді висококваліфікованих професіоналів, розробляючи новітні технології, що користуються попитом у всьому світі.

Ізраїльський досвід показує, як, не маючи нічого, окрім людського ресурсу, побудувати одну з передових країн світу. Пріоритетними стали інновації, новітні технології та військово-промисловий комплекс, котрий повинен забезпечувати захист країни від агресії сусідніх країн, а також потреби країн-союзників.

Україна перебуває в складному становищі, викликаному війною, проте задля існування і відновлення нам необхідно виробити власну стратегію розвитку, яка почне діяти зараз і продовжиться в майбутньому. Досвід Ізраїлю показує, що розвиток можливий за умов постійної небезпеки і відсутності ресурсів. Уряд за підтримки міжнародних партнерів вже починає впроваджувати різні програми підтримки населення і відбудови зруйнованих регіонів, паралельно з цим проводячи звільнення окупованих територій.

На основі отриманих результатів доцільним є запропонувати власні елементи розвитку країни:

1. Основні зусилля спрямувати на захист кордонів і забезпечення збройних сил та військово-промислового комплексу. Розвиток ВПК, укріплення регіонів, що межують з країною-агресором, захист критичної інфраструктури новітніми засобами ППО.
2. Відбудова зруйнованих регіонів, спираючись на досвід країн з розвинутою соціальною інфраструктурою. Великим тягарем для економіки стане значна кількість населення з обмеженими можливостями, задля повноцінності життя цих людей є необхідним розвиток інклюзивної інфраструктури та забезпечення соціальною підтримкою всіх вразливих верств населення.
3. Розвиток людського потенціалу. Забезпечення населення доступом до навчання та перекваліфікації. В результаті бойових дій значна частина країни стала вимушеними переселенцями та втратила роботу, тому держава має надати соціальні гарантії та надати робочі місця людям, що їх потребують.
4. Будівництво нових виробничих потужностей та заводів. Спираючись на досвід Німеччини, основні кошти направляти не на відновлення старого, а на будівництво нового, з урахуванням сучасних технологій і стандартів.
5. Заохочення до розвитку малого та середнього бізнесу. Надання грантів та дешевих кредитів дасть поштовх до розвитку підприємництва забезпе-

чить населення роботою, а державу – сталими надходженнями у вигляді податків.

6. Житлово-будівельна реформа. Вироблення стандартів і норм, які забезпечать будівництво будинків з бомбосховищами, що допоможуть уникнути значної кількості жертв. Водночас будівництво забезпечить населення житлом і робочими місцями.
7. Фінансування ІТ-сфери задля технологічного розвитку та залучення великих фінансових інвестицій. Розвиток технологічної освіти сприятиме зростанню кількості кваліфікованих кадрів, введенню країни до технологічної ери та зацікавленню молодого населення, знизивши еміграцію.
8. Боротьба з корупцією. Забезпечення контролю за розподілом і використанням коштів є головним завданням. Держава повинна проводити постійні перевірки чиновників і додержання процедур використання виділених коштів.

Отже, ми розуміємо, що на цьому етапі не всі дії можливо реалізувати. Проте уряд вже запроваджує нові проекти, котрі допоможуть країні вистояти і відновитись. Основними напрямками в забезпеченні розвитку країни є військова, соціальна, технологічна, виробнича та економічна сфери. Важливими є ресурси та фінансування, проте основними факторами, що впливають, залишається правильна стратегія та її реалізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Як війна вплинула на економіку України // DW. 12 вересня 2022 р. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vijna-vplnila-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916>
2. Скорочення ВВП та безпрецедентний дефіцит бюджету: у МВФ оцінили наслідки війни для економіки України // *Слово і діло*. 20 жовтня 2022 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna/ekonomika/skorochennya-vvp-ta-bezprecedentnyj-deficyt-byudzhetu-mvf-oczinyly-naslidky-vijny-ekonomiku-ukrayiny>
3. Післявоєнне відновлення. Де взяти кошти // LB.UA. 13 березня 2022 р. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/509324_pislyavoienne_vidnovlennya_de_vzjaty.html
4. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75–89.
5. Бернадський Б. В. Міжнародні Конфлікти: курс лекцій. Київ, 2012. 366 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf
6. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України // LB.UA. 13 квітня 2022 р. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html
7. Marshall Plan (1948) // *National Archives*. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan>
8. Distribution of aid from the European Recovery Program (Marshall Plan) per country from 1948 to 1952 // Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/1227834/distribution-marshall-plan-by-country/>
9. Barry Eichengreen. Lessons From The Marshall Plan. *World Development Report 2011*. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/907961468155715855/pdf/620420WP0Lesso0BOX0361475B00PUBLIC0.pdf>
10. Від руїн до світового лідерства в економіці // *Економічна правда*. 27 червня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/>
11. GDP (current US\$) – Japan, Korea, Rep., Italy, Germany // The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2021&locations=JP-KR-IT-DE&most_recent_value_desc=true&start=1960&view=chart
12. Відродження після війни. Світовий досвід економічного успіху для України // *The Page*. 13 квітня 2022 р. URL: <https://thepage.ua/ua/news/yaki-varianti-vidnovlennya-ukrayini-ye-upovoyennij-chas>
13. U.S. overseas loans and grants. Obligations and loan authorizations July 1, 1945 – september 30, 2013. *USAID*. URL: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/USOverseasLoansGrantstheGreenBook2013.pdf>
14. Як відновити країну після руйнації: досвід Південної Кореї // *Полтавська хвиля*. 21 червня 2022 р. URL: <https://poltavawave.com.ua/p/iak-vidnoviti-krayinu-pislia-ruinatysiyidosvid-pivdennoyi-koreyi-656933>
15. Корея: відновлення повоєнної економіки // *Український Інститут Майбутнього*. 25 березня 2022 р. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/>
16. За прикладом Ізраїлю. Як Україні відновити економіку після війни // *НВ*. 28 березня 2022 р. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viy-na-rosiji-proti-ukrajini-yak-ukrajini-vidnoviti-ekonomiku-pislya-viyni-izrajil-ostanni-novini-50229005.html>
17. Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>
18. Мінрегіон розпочав відбір проектів, які фінансуватимуться в межах «Програми з відновлення України» // *Міністерство розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/international-cooperation/spivpracya-z-miznarodnymu-finansovymu-organizacziyamy/evropejskij-investycijnyj-bank/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny/minregion-rozpochav-vidbir-proyektiv-yaki-finansuvatymutsya-v-mezhah-programy-z-vidnovlennya-ukrayiny/>
19. Денис Шмигаль: держава надасть українцям безповоротні гранти до 250 тис. грн на новий бізнес в межах нової програми «єРобота» // *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-derzhava-nadast-ukrayincyam-bezporotni-granti-do-250-tis-grn-na-novij-biznes-v-mezhah-novoyi-programi-yerobota>
20. Скільки безповоротної фіндопомоги отримала Україна з початку повномасштабної війни // *Слово і діло*. 30 вересня 2022 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/30/infografika/finansy/skilky-bezporotnoyi-findopomohy-otrymala-ukrayina-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny>
21. Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня // *Економічна правда*. 06 жовтня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303/>
22. 50 % бюджету – на війну. За що житиме Україна у 2023 році? // *Економічна правда*. 15 вересня 2022 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/>

REFERENCES

“Barry Eichengreen. Lessons From The Marshall Plan. World Development Report 2011”. <https://documents1.worldbank.org/>

curated/en/907961468155715855/pdf/620420WP0Lesso0BOX0361475B00PUBLIC0.pdf

Bernadskyi, B. V. "Mizhnarodni konflikty" [International Conflicts]. Kyiv, 2012. https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf

"Denys Shmyhal: derzhava nadast ukrainsiam bezpovorotni hranty do 250 tys. hrn na novyi biznes v mezhakh novoi prohramy «ieRobota»" [Denys Shmyhal: The State Will Provide Ukrainians with Non-refundable Grants of Up to UAH 250,000 for New Businesses Within the Framework of the New «eRobota» Program]. Uriadovyi portal. <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-derzhava-nadast-ukrayincyam-bezpovorotni-granti-do-250-tis-grn-na-novij-biznes-v-mezhah-novoyi-programi-yerobota>

"Distribution of aid from the European Recovery Program (Marshall Plan) per country from 1948 to 1952". Statista. <https://www.statista.com/statistics/1227834/distribution-marshall-plan-by-country/>

"Finansova dopomoha vid mizhnarodnykh partneriv: skilky Ukraina otrymala na 1 zhovtnia" [Financial Aid from International Partners: How Much Ukraine Received on October 1]. Ekonomichna pravda. October 06, 2022. <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303/>

"GDP (current US\$) - Japan, Korea, Rep., Italy, Germany". The World Bank. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2021&locations=JP-KR-IT-DE&most_recent_value_desc=true&start=1960&view=chart

Ivanov, S. V. "Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhyvosti dlia Ukrainy" [Economic Recovery and Development of Countries after Armed Conflicts and Wars: Unmissable Opportunities for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1(686) (2019): 75-89.

"Koreia: vidnovlennia povoiennoi ekonomiky" [Korea: Recovery of the Post-war Economy]. Ukrainskyi Instytut Maibutnyoho. March 25, 2022. <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/>

"Marshall Plan (1948)". National Archives. <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan>

"Minrehion rozpochav vidbir proektiv, yaki finansuvatymusia v mezhakh «Prohramy z vidnovlennia Ukrainy»" [The Ministry of Regions Has Started the Selection of Projects to be Financed Within the Framework of the «Ukraine Recovery Program»]. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/international-cooperation/spivpraczya-z-mizhnarodnymy-finansovymy-organizaciyamy/yevropejskyj-investycijnyj-bank/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny/minregion-rozpochav-vidbir-proyektiv-yaki-finansuvatymusia-v-mezhah-programy-z-vidnovlennya-ukrayiny/>

"Pisliavoienne vidnovlennia. De vziaty koshty" [Post-war Recovery. Where to Get Funds]. LB.UA. March 13, 2022. https://lb.ua/blog/vasyl_furman/509324_pisliavoienne_vidnovlennya_de_vzyati.html

"Skilky bezpovorotnoi findopomohy otrymala Ukraina z pochatku povnomasshtabnoi viiny" [How Much Irrevocable Financial Assistance Has Ukraine Received Since the Beginning of the Full-scale War]. Slovo i dilo. September 30, 2022. <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/30/infografika/finansy/skilky-bezpovorotnoyi-findopomohy-otrymala-ukrayina-pochatku-povnomasshtabnoyi-viiny>

"Skorochennia VVP ta bezpretsedentnyi defitsyt biudzhetu: u MVF otsynily naslidky viiny dlia ekonomiky Ukrainy" [GDP Reduction and an Unprecedented Budget Deficit: The IMF Assessed the Consequences of the War for Ukraine's Economy]. Slovo i dilo. October 20, 2022. <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna/ekonomika/skorochennya-vvp-ta-bezpretsedentnyj-deficyt-byudzhetu-mvf-oczynily-naslidky-viiny-ekonomiky-ukrayiny>

"U.S. overseas loans and grants. Obligations and loan authorizations July 1, 1945 - september 30, 2013". USAID. <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1868/USOverseasLoans-GrantstheGreenBook2013.pdf>

"Vid ruin do svitovoho liderstva v ekonomitsi" [From Ruins to World Leadership in the Economy]. Ekonomichna pravda. June 27, 2022. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/>

"Vidnovlennia Ukrainy" [Restoration of Ukraine]. <https://recovery.gov.ua>

"Vidrodzhennia pislia viiny. Svitovyi dosvid ekonomichnoho uspikhu dlia Ukrainy" [Revival after the War. World Experience of Economic Success for Ukraine]. The Page. April 13, 2022. <https://thepage.ua/ua/news/yaki-varianti-vidnovlennya-ukrayini-ye-u-povoyennij-chas>

"Yak vidnovyty krainu pislia ruinatsii: dosvid Pivdennoi Korei" [How to Rebuild a Country after Destruction: The Experience of South Korea]. Poltavska khvyliya. June 21, 2022. <https://poltava-wave.com.ua/p/iak-vidnoviti-krayinu-pislia-ruinatsiyi-dosvid-pivdennoyi-koreyi-656933>

"Yak viina vplynula na ekonomiku Ukrainy" [How the War Affected the Economy of Ukraine]. DW. September 12, 2022. <https://www.dw.com/uk/ak-vijna-vplynula-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916>

"Za prykladom Izrailiu. Yak Ukraini vidnovyty ekonomiku pislia viiny" [Following the Example of Israel. How to Restore Ukraine's Economy after the War]. NV. March 28, 2022. <https://nv.ua/ukr/opinion/viina-rosiji-proti-ukrajini-yak-ukrajini-vidnoviti-ekonomiku-pislya-viyni-izrail-ostanni-novini-50229005.html>

"5 istorii ekonomichnoho uspikhu pislia viiny: svitovyi dosvid dlia Ukrainy" [5 Stories of Economic Success after the War: World Experience for Ukraine]. LB.UA. April 13, 2022. https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html

"50% biudzhetu - na viinu. Za shcho zhytyme Ukraina u 2023 rotsi?" [50% of the Budget Is for the War. What Will Ukraine Live for in 2023?]. Ekonomichna pravda. September 15, 2022. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/15/691490/>

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022 р.